

УДК 159.947

Каріна Шамлян

ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Вищі навчальні заклади відіграють ключову роль не лише у підготовці висококваліфікованих фахівців з усіх галузей народного господарства, а й у вихованні національної свідомості, формуванні інтелектуальної, духовної та політичної еліти суспільства. Соціально-економічна ситуація у країні висуває підвищені вимоги до здатності людини долати труднощі, виявляти психологічну стійкість, відстоювати свої позиції на всіх рівнях активності: особистісному, професійному, громадянському, правовому. У зв'язку з цим актуально стає проблема виховання у студентів, як у найбільш активної частини української молоді, розвинутої системи морально-вольових якостей.

Серед пріоритетних напрямів виховної роботи у вищій школі, вказаних у Концепції національного виховання студентської молоді [7], морально-вольове виховання спеціально не виділяється. Про розвиток окремих вольових якостей особистості вказано у напрямках морального виховання (самодисципліна), інтелектуально-духовного виховання (здатність формувати та відстоювати власну позицію), фізичного виховання й утвердження здорового способу життя (фізичне, духовне та психічне загартовування), трудового виховання (формування здатності самостійно й ефективно працювати).

Психологічні дослідження вольової сфери, на жаль, не відповідають потребі суспільства у вихованні нового типу особистості. Тема волі, яка має багатовікову історію, останнім часом майже забута. Питання вольової регуляції поведінки як такої, що передбачає свідомі зусилля людини для подолання перешкод внутрішнього та зовнішнього порядку на шляху досягнення мети, розчиняються у більш загальних темах мотивації та саморегуляції. Одну з причин цього ми вбачаємо у популярності психодинамічної парадигми, яка акцентує на позасвідомих детермінантах мотивації. Проте усвідомлення позасвідомих змістів і розширення сфери свідомості, що ставлять за мету глибинно орієнтовані методи корекції та терапії, автоматично не приводять до дієвості та наполегливості людини у вирішенні своїх проблем.

Ще Аристотель, який стояв біля витоків вчення про волю, вважав, що саме по собі знання і здатність до розмірковування не володіють спонукальною силою: "... не знання, а інша сила викликає діло, що відповідає знанню" [1, с. 442].

Вирішення проблеми морально-вольового виховання особистості потребує звернення до педагогічної та психологічної спадщини. Питання про виховання волі, насамперед, було поставлене у роботах А. Макаренка. Загартовування волі та характеру посідає значне місце у системі українського національного виховання Г. Ващенко. У радянській психології тему волі та вольових якостей особистості найбільш послідовно відстоював В. Селіванов. Велика кількість експериментальних досліджень, присвячених індивідуальним відмінностям вольової регуляції поведінки, була проведена у психології спорту (Е. Льїн, В. Калін, А. Пуні та ін.).

Психологічні дослідження вольових якостей, їх місця у системі особистісних властивостей сучасної молоді необхідні для науково обґрунтованого вибору методів і прийомів морально-вольового виховання у вищій школі. Ми вважаємо, що розвиток вольової сфери особистості невід’ємно пов’язаний із моральним обличчям людини, передбачає стійку систему цінностей і мотивів поведінки.

За В. Селівановим, воля входить до структури характеру в якості одного з головних компонентів. Вольові властивості особистості, які формуються в єдності з іншими, характеризують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції своєї поведінки та діяльності. Вольові якості особистості дослідник визначає через поняття “здібності” й “уміння”, наприклад: витримка – це здібність і вміння свідомо загальмовувати імпульси, які заважають здійсненню мети [9, с. 138], ініціативність – це здібність і вміння з власної ініціативи здійснювати дії та вчинки [9, с. 135]. Такий погляд дозволяє перевести вивчення вольових якостей у площину здібностей людини і досягнутих нею вмінь у відповідній активності, що дуже важливо для визначення змісту і методів виховної роботи.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні того, якого значення наші студенти надають вольовим якостям серед інших якостей особистості, як вони оцінюють розвиток волі у себе. Для проведення пілотажного дослідження слід було визначити перелік вольових та інших особистісних якостей для оцінки.

Вольові якості особистості об’єднують досить різні за своєю природою та нейродинамічною базою властивості, іноді навіть протилежні, наприклад, терплячість і рішучість. Тому не дивно, що стосовно змісту, кількості та класифікації вольових якостей особистості серед психологів є суттєві розбіжності.

У підручнику “Загальна психологія” вольові якості особистості визначають “як відносно незалежні від конкретної ситуації риси особистості, що засвідчують рівень свідомої саморегуляції поведінки” [6, с. 359].

В. Іванников [2] вказує на предметність волі, яка полягає у тому, що воля не є абстрактною загальною здібністю людини, незалежною

від її життя та діяльності, проте є конкретним проявом здібності людини у конкретній предметній діяльності.

Відомий дослідник у галузі психології спорту А. Пуні [8] вважав, що та чи інша система вольових якостей визначається стійкими, об'єктивними умовами конкретного виду діяльності. Ці умови детермінують, насамперед, провідні вольові якості, з розвитком яких пов'язаний успіх подолання перешкод, типових для даного виду діяльності, а також вольові якості, які підкріплюють, підтримують провідні. В експериментальних дослідженнях була виявлена ієрархія вольових якостей спортсменів різних видів спорту, наприклад: бігуни-стаєри – наполегливість і впертість, витримка і самовладання; стрибунки-лижники – сміливість і рішучість, витримка та самовладання, наполегливість і впертість. Якістю, яка поєднала усі ці якості в єдину систему, є цілеспрямованість, що визначається системою життєвих цілей і мотивів людини.

Попарне об'єднання вольових якостей (рішучість і сміливість, наполегливість і впертість, самостійність та ініціативність, витримка та самовладання, окрім цілеспрямованості) відповідає уявленням А. Пуні про те, що у цілих вольових проявах особистості вольові якості функціонують не ізольовано одне від одного, а у взаємному зв'язку.

В. Калін [5] пропонує інший підхід до класифікації вольових якостей, розглядаючи проблему волі, насамперед, із точки зору функцій вольової регуляції, а не предметних аспектів вольової поведінки. Відповідно він виділяє базальні (первинні) та системні (вторинні) вольові якості. До базальних належать енергійність, терплячість, витримка та сміливість. У міру накопичення життєвого досвіду базальні вольові якості поступово “обрастають” знаннями та вміннями, необхідними для того, щоб здійснити вольову регуляцію різними способами, що дозволяють компенсувати недостатній розвиток деяких базальних якостей. Системні вольові якості, такі як наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість, містять у собі прояви не лише власне вольової сфери, а й інших сторін психіки.

Класифікацію Е. Ільїна [3] становлять два класи вольових якостей: власне вольові якості (“прості”) та морально-вольові (“складні”). У свою чергу, “прості” вольові якості дослідник поділяє на дві групи. Першу характеризують цілеспрямованість, тривалість утримання спонуки, вольового зусилля (терплячість, упертість, наполегливість), другу – самовладання (сміливість, витримка, рішучість).

До “складних” морально-вольових якостей, які найчастіше визначають реальну вольову поведінку людини, належать самостійність та

ініціативність, дисциплінованість та організованість, сумління, героїзм і мужність, принциповість, самовідданість.

Як ми бачимо, у вітчизняних джерелах набори вольових якостей, що пропонують різні дослідники, досить широкі. Найчастіше вказують на такі якості, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність, сміливість, стійкість, самовладання й ініціативність. Більшість з них ми вибрали для оцінки; окрім того, до списку для оцінки ми помістили якості особистості, які, на наш погляд, найкраще відображають структуру ціннісно-мотиваційної сфери наших студентів, всього у списку 12 якостей, половина з яких характеризують волю.

Методика опитування полягала у тому, щоб проранжувати за 12-бальною шкалою важливість для людини таких якостей особистості (12 балів – найважливіша, 1 бал – найменш важлива): дисциплінованість, життєрадісність, доброта, наполегливість, сміливість, чесність, творчість, самостійність, витримка (самовладання), цілеспрямованість, комунікабельність, прагматизм.

В емпіричному дослідженні взяли участь 65 чоловік: студенти старших курсів різних спеціальностей, магістранти й аспіранти Національного лісотехнічного університету України, а також студенти старших курсів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Результати статистичної обробки даних показали, що у цілому у групі досліджуваних найбільше цінуються такі якості (у дужках наводяться середні значення за 12-бальною шкалою): доброта (8,91), за нею з мінімальним відривом – чесність (8,89), цілеспрямованість (7,79), самостійність (7,49). Залишається загадкою, чому такі якості, як прагматизм, творчість, витримка і комунікабельність, отримали найменші бали з усіх якостей (відповідно 2,52; 4,75; 5,41; 5,69). Показники описової статистики свідчать про те, що найбільша частота моди характеризує оцінки прагматизму – 55% опитаних оцінили цю якість в один бал. Значна кількість досліджуваних чесності та доброти далі по 12 балів (відповідно 29% і 26%). Стосовно інших якостей частота моди не так яскраво виражена.

Опитування також виявило відмінності в результатах ранжування між хлопцями і дівчатами. “Чоловіча” ієрархія властивостей виглядає так: насамперед, це чесність, потім із великим відривом – самостійність, цілеспрямованість, доброта, наполегливість, дисциплінованість, сміливість, життєрадісність тощо. У “жіночому” списку доброта пересувається на перше місце, потім – чесність, цілеспрямованість, на четверте місце “піднімається” життєрадісність, потім – самостійність, наполегливість, дисциплінованість, сміливість і т. ін.

Порівняльний аналіз за допомогою t-критерію Стьюдента показав великі розбіжності в оцінках хлопців і дівчат стосовно деяких особистісних якостей. Студенти-дівчата (незалежно від спеціальності) значно вище, ніж хлопці, цінують доброту, життєрадісність і творчість, хлопці значно вище оцінюють наполегливість і прагматизм. Отже, оціночні профілі дівчат більш гуманні, емоційні, що відповідає самій природі жінки, її призначенню (жінка-Берегиня, жінка-Муза). Оцінки хлопців засвідчили більшу вимогливість, раціональність і навіть жорсткість стосовно ідеалу людини.

Зупинимось детальніше на оцінках власне вольових якостей. У цілому середні значення оцінок всіх запропонованих вольових якостей (окрім витримки) вище шести балів. Деякого значення розвитку волі надають хлопці: середньозважена оцінка важливості вольової сфери – 6,9 для хлопців і 6,5 для дівчат. Серед вольових якостей найбільш важливими є ті, які В. Калін називав вторинними, у яких яскраво виявляється особистісна регуляція поведінки: цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, дисциплінованість. При чому в дівчат на першому місці – цілеспрямованість, у хлопців – самостійність.

Базальні вольові якості – сміливість і витримка, самовладання – отримали помітно нижчі оцінки в обох групах. Цей результат виявився для нас несподіваним, по-перше, тому, що ці якості до деякої міри є протилежними за своєю природою і нейродинамічною основою; по-друге, сміливість, яка є невід'ємною характеристикою, іноді навіть синонімом молодості, поступається більш “дорослим” раціональним властивостям. І в загальному списку властивостей сміливість витісняється на восьму, а витримка і самовладання – на десятю позицію; у ранжуванні хлопців сміливість за рахунок життєрадісності піднімається на сьому позицію, а такі суто чоловічі якості, як витримка і самовладання, так і залишаються на десятій позиції.

Студентам-магістрантам і аспірантам, яким читався курс із педагогіки і психології вищої школи, поруч із властивостями ідеалу Я було запропоновано за цією ж методикою оцінити якості “ідеального” викладача. Профіль “ідеального” викладача вийшов таким (властивості подаються у порядку спадання важливості, у дужках – середні значення по підгрупі досліджуваних): комунікабельність (9,52), доброта (8,95), витримка (8,83), чесність (8,25), творчість (7,35), дисциплінованість (7,17), життєрадісність (6,73), наполегливість (5,30), цілеспрямованість (5,00), сміливість (4,22), прагматизм (3,52), самостійність (3,04).

Порівняльний аналіз за допомогою t-критерію Стьюдента засвідчив статистично значущі відмінності між оцінками ідеального Я й оцінками “ідеального” викладача за такими властивостями: найбільші розбіжності

для витримки і самовладання, комунікабельності (показники цих якостей значно вищі у профілі ідеального викладача), самостійності (цей показник найнижчий для викладача), цілеспрямованості та сміливості (ці показники також нижчі порівняно з профілем “еталонної” людини).

Отже, результати виявилися несподіваними: профілі ідеалу Я й ідеального викладача різко відрізняються між собою. Ідеальний викладач – це комунікабельна, добра, творча, витримана людина. Серед вольових якостей цінуються, насамперед, ті, що характеризують гальмівну функцію волі: витримка, самовладання і дисциплінованість, а такі властивості волі, які відносяться більше до “чоловічих” (наполегливість, цілеспрямованість, сміливість) витісняються на останні позиції у ранжуванні, а самостійність взагалі не бажана(!). Складається враження, що студенти потребують не викладача-наставника, а доброї, тактовної, пасивної, несамостійної мами, яка вміє дуже добре спілкуватися і при цьому добре контролювати свої емоції.

Ці результати змушують нас задуматися, чи не є це відображенням авторитарності, маніпуляцій, нечутливості, байдужості, неповаги й інших недоліків, які часто-густо зустрічаються у педагогічному спілкуванні у вищій школі. Тоді природним виглядає бажання студентів бачити викладача, який поважає, підтримує ініціативу та самостійність, із яким легко спілкуватися, який вміє виконувати функції “мудрої мами”.

Тему “ідеального” викладача у порівнянні з ідеалом Я ми вирішили розглянути також на семінарських заняттях з курсу “Педагогіка і психологія вищої школи”, які проводилися для студентів-магістрантів механічних спеціальностей НЛТУ України. Дискусійне обговорення було організоване у трьох групах, у яких взяли участь 23 особи: 19 хлопців і 3 дівчини. Завдання для кожної групи полягало у тому, щоб дійти спільного рішення стосовно трьох найбільш важливих і однієї найменш важливої якостей для ідеалу людини і для образу ідеального викладача вищої школи (вибрати з того ж переліку, що використовувався у дослідженні, описаному вище). Результати дискусійного обговорення наведено у таблиці 1.

З таблиці 1 видно, що стосовно цінності деяких особистісних характеристик студенти не могли дійти спільного рішення, зокрема це стосується чесності й доброти, а також чесності та творчості, які поділили треті місця у списках другої групи. Цікаво, що третя група в результаті дискусійного обговорення найбільш важливих властивостей для сучасної людини запропонувала свій варіант – відповідальність, яка належить до складних морально-вольових якостей особистості.

Отже, у цілому питома вага вольових якостей на перших позиціях збільшується (порівняно з результатами письмового опитування),

особливо це помітно для образу ідеальної особистості. Якість, яка всіма учасниками обговорення вважається однією з найважливіших для викладача, – це витримка і самовладання.

Таблиця 1

Результати дискусійного обговорення

Якості	Група 1	Група 2	Група 3
найбільш важливі для ідеалу людини	1. Самостійність 2. Цілеспрямованість 3. Сміливість	1. Дисциплінованість 2. Наполегливість 3. Чесність /доброта	1. Доброта 2. Відповідальність 3. Цілеспрямованість
найменш важливі для ідеалу людини	Творчість / Прагматизм	Прагматизм	Творчість / Прагматизм
найбільш важливі для ідеалу викладача	1. Витримка, самовладання 2. Комунікабельність 3. Творчість	1. Дисциплінованість 2. Витримка, самовладання 3. Чесність / Творчість	1. Чесність 2. Витримка, самовладання 3. Комунікабельність
найменш важливі для ідеалу викладача	Прагматизм	Самостійність	Прагматизм / Сміливість

Властивістю, яка однозначно викликає негативне ставлення, знову стає прагматизм. У зв'язку з цим виникає питання, який смисл наші студенти вкладають у це поняття, рівно як і в поняття “самостійність викладача”? Уточнення також потребує питання про те, чому для викладача творчість є однією з найважливіших характеристик, а для образу ідеальної людини творчість разом із прагматизмом має найменшу цінність.

Досліджувані також були опитані за методикою Н. Стамбулової, яка оцінює рівень розвитку таких вольових якостей: I – цілеспрямованість, II – сміливість і рішучість, III – наполегливість і впертість, IV – ініціативність і самостійність, V – самовладання та витримка. Для кожної властивості визначалися два параметри: вираженість (наявність і стійкість прояву основних ознак вольової якості) і генералізованість (універсальність якості, тобто широта її прояву в різних життєвих ситуаціях і видах діяльності).

Результати тестування засвідчили, що з усіх вольових властивостей найбільш розвинутими у всіх респондентів є цілеспрямованість і наполегливість. Стосовно інших шкал методики виявлено помітні відмінності у результатах тестування хлопців і дівчат. У групі хлопців після цілеспрямованості та наполегливості третє місце посідає самовладання, потім – сміливість і на останньому місці – ініціативність. Для дівчат характерна зворотна картина: ініціативність – сміливість – самовладання. Показники за шкала-

ми сміливості та самовладання дещо вищі у хлопців, проте у загальній картині розвитку вольової сфери ці якості витісняються на останні позиції, що узгоджується з результатами письмового ранжування цінностей.

Узагальнюючи результати, ми можемо зробити висновок, що наші студенти вольовим якостям надають великого значення серед інших особистісних властивостей. І в разі діагностики рівня розвитку вольової сфери, і в оцінках важливості вольових якостей перші позиції займають системні вольові якості, як належать до зрілого особистісного рівня психічної саморегуляції. Цікавими і несподіваними виявилися відповіді стосовно властивостей ідеального викладача, зокрема його вольової сфери. Насторожує недооцінка студентами такого важливого ресурсу особистості, як творчість.

Проведене дослідження показало, що морально-вольове виховання сьогодні є дуже важливим напрямом у виховній роботі вищої школи; при обґрунтуванні його цілей, методів і сучасних підходів необхідно вивчати і спиратися на великий особистісний потенціал наших студентів.

1. *Аристотель*. О душе // *Аристотель*. Сочинения : в 4-х томах. — Т. 1. — М. : Мысль, 1976. — 550 с.
2. *Иванников В. А.* Психологические механизмы волевой регуляции / *В. А. Иванников*. — М. : МГУ, 1991. — 142 с.
3. *Ильин Е. П.* Психология воли / *Е. П. Ильин*. — 2-е изд. — С.-Пб. : Питер, 2011. — 368 с.
4. *Ильин Е. П.* Психология индивидуальных различий / *Е. П. Ильин*. — С.-Пб. : Питер, 2004. — 701 с.
5. *Калин В. К.* Классификация волевых качеств / *В. К. Калин* // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. — Симферополь, 1983. — 215 с.
6. *Партико Т. Б.* Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. / *Т. Б. Партико*. — К. : “Ін Юре”, 2008. — 416 с.
7. Про Концепцію національного виховання студентської молоді : Наказ МОН України № 636 від 07.07.2009. — [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>
8. *Пуни А. Ц.* Психологические основы волевой подготовки в спорте / *А. Ц. Пуни*. — М. : Физкультура и спорт, 1977. — 96 с.
9. *Селиванов В. И.* Избранные психологические произведения: воля, её развитие и воспитание / *В. И. Селиванов*. — Рязань : Изд. Рязанского гос. пед. Института, 1992. — 572 с.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2012

К. Шамлян

Волевые качества в структуре личности и проблема воспитания в высшей школе

Высшие учебные заведения играют ключевую роль в воспитании национального сознания, интеллектуальной элиты общества. Указывается на ак-

туальность морально-волевого воспитания в высшей школе. Анализируется роль волевых качеств в структуре личности современных студентов, представления студентов о качествах личности “идеального” преподавателя.

Ключевые слова: структура личности, волевые качества, морально-волевое воспитание, студент, преподаватель.

K. Shamlyan

**Volitional Qualities in the Structure of a Personality
and the Problem of Education in Higher School**

Higher education institutions play a key role in the education of national consciousness, the intellectual elite of a society. The author indicates the relevance of moral and volitional education in higher school. The article analyzed the role of volitional qualities in the personality structure of modern student and their understanding of the “ideal” teacher’s personality traits.

Key words: personality structure, volitional qualities, moral and volitional education, student, teacher.

Рецензент – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник І. М. Матійків